

Данијела БРАНКОВИЋ
Архив Војводине, Нови Сад
daniijela.b@arhivvojvodine.org.rs

ПРОБЛЕМИ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ЦРКВЕНЕ ПРОВЕНИЈЕНЦИЈЕ – МАНАСТИР БЕЗДИН, РУМУНИЈА

Сажетак: Циљ рада представља изношење теоријске проблематике и опис архивске праксе валоризације архивске грађе, настале у српском православном манастиру Бездин (Румунија), која се тренутно налази на чувању у Српској православној епископији у Темишвару. Под *валоризацијом* подразумевамо целокупан процес утврђивања и одабирања записа који имају трајну вредност као културно добро, па представљају извор за историјска и друга научна истраживања. Веома вредни манастирски списи и књиге, које су писани траг постојања и рада манастира Бездин, потичу из 18. и 19. века.

Кључне речи: Српска православна епископија у Темишвару, манастир Бездин, валоризација (вредновање) архивске грађе, критеријуми за вредновање архивске грађе, категоризација архивске грађе (одабирање), стваралац архивске грађе, архивско законодавство и црквена архивска грађа.

1. УВОД

Циљ писања овог рада био је пре свега приказивање теоријске проблематике и описивање архивске праксе валоризације (вредновања) архивске грађе, настале у српском православном манастиру Бездин (Румунија), а која се тренутно налази на чувању у Српској православној епископији у Темишвару. Валоризација архивске грађе представља њену категоризацију по основу значаја за друштво, културу, науку, уметност и друге потребе, као и утврђивање одговарајућих правних и стручних мера њене посебне заштите.

Посебна пажња у раду посвећује се статусу и заштити црквене и манастирске документације, која је настала у епархијама у дијаспори, тј. на територији других држава. Упоредо с развојем теорије вредновања, постепено су се разрађивале методе и пракса архивистичког одабирања. Већина земаља је ту праксу и озаконила, тако да архивски закони

и прописи већине земаља уређују питање валоризације односно одабира архивске грађе и израде пописа с роковима чувања. Државни органи Републике Србије немају директну надлежност у раду цркве, ни јасне законе који уређују питање валоризације црквене архивске грађе, али кад је у питању заштита покретних и непокретних културних добара, прописи које се односе на остале имаоце културних добара односе се и на цркву. Надлежност архива у заштити црквене архивске документације базирана је на законским прописима и на међусобној сарадњи и договорима између републичких и покрајинских органа надлежних за културу, према томе и за архивску службу и заштиту културних добара с једне стране и Српске православне цркве с друге стране.

2. СРПСКИ МАНАСТИРИ У РУМУНИЈИ

На тлу Румуније, тј. на територији данашњег румунског Баната, налази се неколико српских манастира, чије подизање датира још од времена Светог Саве: манастир Базјаш, Кусић, манастир Светога Ђурђа, Ходош Бодрог, Златица и Бездин.

Изградња манастира Бездин започела је 1522. године, а окончана је 1539. године. Подигнут је поред речице Бездин, леве притоке Мориша, непосредно уз село Мунару, а на поседима браће Јакшића. Од давнина је Бездин представљао стожер око кога се окупљао српски народ, а вршио је и значајну духовну и просветну улогу.

Веома вредни манастирски списи и књиге (1748–1968), представљају писани траг постојања и рада манастира Бездин и потичу из 18, 19. и 20. века. Црквена архивска грађа има одредницу трајног чувања, јер представља историјски извор првог реда. Процес вредновања регистратурског материјала манастира Бездина започео је 2010. године, а преузимање и сређивање манастирске провенијенције у архиву Владичанског двора у Темишвару релаизовано је од 2011. до 2014. године. Укупна количина преузетог архивског материјала процењује се на 15 дужних метара црквене архивске грађе. Ради се о веома вредној документацији – са становишта архивистике, као и историје, која представља културно добро од великог значаја и трајно се чува. Грађа је до зграде Српске православне епископије у Темишвару, где је сређивана, превезена у неколико картонских кутија и великих најлон кеса и у прилично запуштеном стању.

3. ПОЈАМ И ВРСТЕ ЦРКВЕНЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Црквена архивска грађа је специфична по месту настанка, делатности творца грађе, врстама и садржају архивске документације. Архивска грађа црквене провенијенције односи се пре свега на рад црквених заједница и верских организација, као што су: црквене општине, верске задужбине, канцеларије црквених старешина (епископа), затим црквених школа и сл.

Пример Инвентара манастира Бездина из 1782. године,
прва страна документа

Кад је реч о врстама, црквена архивска грађа се може поделити у две велике групе. Прву групу чине црквене књиге, а другу групу списи. **Црквене књиге** су деловодни протоколи, књиге записника црквено-општинских и црквено-школских одбора, индекси, инвентари (видети сл. 2), рачунске књиге прихода и расхода, матица крштених, венчаних и умрлих. **Црквене списе** можемо делити у четири подгрупе:

- списе који се односе на изградњу и рестаурацију цркава и манастира;
- списи који настају као последица редовног контактирања виших и нижих црквених власти са државним властима и остала преписка;
- документација о раду црквених општина и црквених одбора;
- рачуноводствена документација;

4. ПОЈАМ ВАЛОРИЗАЦИЈЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

У представљању архивског добра православне провенијенције српског манастира Бездин у Румунији, осврнућемо се најпре на појам валоризације, архивске грађе. **Валоризација¹ архивске грађе** подразумева целокупан процес утврђивања и одабирања докумената, који имају трајну вредност као културно добро и који су од посебног значаја за науку, културу и друге друштвене потребе, па су самим тим извор за историјска и друга научна истраживања или, пак, процес издвајања докумената из фонда као дела безвредног регистратурског материјала. Валоризација представља најважнији део процеса сређивања и обраде архивске грађе,² која се врши према *Уџушћиву за сређивање архивских фондова опћана управе, радних, друштвено-политичких и других опћанизација* из 1973. године.

Валоризација и категоризација архивске грађе свакако су један од важнијих (ако не и најважнијих) проблема с којим се суочава савремена архивистика код нас. Валоризација и категоризација су један од битних инструмената система заштите архивске грађе, а присутне су, као циљ или решење, у свим важнијим фазама стручне и научне обраде архивске грађе. Премда су, дакле, валоризација и категоризација присутне у свим сегментима стручног архивског рада, задржаћемо се овде

¹ О проблематици валоризације написано је више научних и стручних расправа, међу којима: Bernard Stuli, *O valorizaciji i kategorizaciji arhivske građe*, Arhivski vjesnik 13, Zagreb 1970, 463–488; Богдан Лекић, *Валоризација архивске грађе*, Архивист 36, Београд 1986, 62–72; Peter Pavel Klasinc, *Vrednotenje registraturnega gradiva*, Arhivska praksa 3, Tuzla 2000, 52–59.

² Донето на седници Архивског већа СР Србије 21.12.1973. године. Архивски преглед 1–2, Београд 1973, 177–191.

само на проблему валоризације архивске грађе, пре свега архивске грађе црквене провенијенције. **Предмет валоризације** је регистратурски материјал који настаје у раду институције и друштвене асоцијације. Валоризација архивске грађе може бити: архивистичка³ и историјска.⁴

5. МЕТОДОЛОГИЈА И КРИТЕРИЈУМИ ЗА ВРЕДНОВАЊЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ

Валоризација архивске грађе представља најсложенији и најодговорнији задатак архивиста. Архивисти су у прошлости били „чувари” преузете архивске грађе, данас имају пред собом огромну одговорност вредновања архивске грађе. Проблем вредновања поставља се данас као једно од битних питања архивске службе.

Питање валоризације архивске грађе у архивској литератури (страној и нашој), заузима централно место. Архивска служба посредством надлежних органа управе доноси одговарајућа акта којима се утврђује *методологија* и *критеријуми* за вредновање архивске грађе. За оца модерне теорије вредновања сматра се амерички архивиста Шеленберг (Theodore R. Schellenberg⁵), који је 1956. године објавио рад на ту тему: *Шеленбергова теорија вредновања: евиденцијска и информацијска вредности записа; примарна и секундарна вредности. Функционално вредновање*. Критеријуми за вредновање архивске, по Шеленбергу су:

- критеријуми по основу значаја ствараоца грађе;
- критеријуми по основу значаја садржаја докумената;
- критеријуми по основу времена и места настанка документа;
- критеријуми по основу количине грађе;
- критеријуми по основу значаја спољних и других обележја докумената.

³ Архивистичка валоризација темељи се на утврђивању документа који имају својство архивске грађе, што значи знатно шире значење од историјске валоризације архивске грађе као историјског извора.

⁴ Историјска валоризација има задатак да преко анализе докумената дође до објективног сазнања прошлости.

⁵ Теодор Шеленберг (Theodore R. Schellenberg), *Вредновање сувремених јавних списа*, 1956.

⁶ Ту вредност је сам Шеленберг поставио на два нивоа: *евиденцијску вредност* – информације које запис има о своме стваратељу (историја институције, њена организација и делатност ствараоца) и *информативну вредност* (подаци о особама, догађајима и предметима насталим деловањем одређене институције).

Ствараоци архивске грађе требало би само да одреде вредност своје грађе, а архиви би требало да се појављују у улози заштите друштвених интереса, а применом општих начела да употпуњавају вредновање које су предложили ствараоци. Ти предлози би се требали првенствено односити на градиво трајног значаја, а не на грађу са ограниченим роком чувања. Теоретски, то би значило сарадњу архивиста и ствараоца приликом одређивања вредности грађе од историјског значаја, али у пракси често архиви преузимају активну улогу па обављају и онај део посла које треба да одраде ствараоци архивске грађе.

6. ВАЛОРИЗАЦИЈА И КАТЕГОРИЗАЦИЈА МАНАСТИРСКИХ СПИСА

Архивска грађа манастира Бездин, сређивана је у периоду од 2011. до 2014. године и део је пројекта у организацији Матице српске у Новом Саду. У екипи која је радила на сређивању списка манастира Бездин радили су: Павле Станојевић, руководилац рада на терену; Зоран Вељановић, виши архивист, Архив Суботице; Данијела Бранковић, архивски саветник, Архив Војводине Нови Сад; Тихомир Костовић, архивски саветник, Архив Војводине, Нови Сад; Катарина Марковић, архивски саветник, Архив Војводине, Нови Сад и Зоран Бабин, информатичар.

Грађа донета из манастира Бездин, примљена је без пописа, расута, задрљана, често нападнута бактеријама и плеснива, неретко изгрижена од глодара, потпуно помешаних година, савијена у полутабацама, а често и веома изгужвана. Грађа коју смо сређивали у овом четворогодишњем периоду обрађивана је по истим архивистичким принципима – одвајана је прво по манастирима и црквеним општинама. Старија архивска грађа писана је на српском, црквенословенском, латинском, немачком и мање на румунском и мађарском језику, те је њена обрада захтевала и архивисте који добро познају те језике и историјске прилике у аустријској држави и Српској православној цркви у 18. и 19. веку.

Рад на валоризацији затечених списка у манастиру Бездин пролазило је кроз две фазе: Прва фаза, која се обавља док је регистратурски материјал код имаоца није спроведена, из разлога што је регистратурски материјал био у несређеном, расутом стању, превезен до Српске православне епископије у Темишвару у више најлон врећа и картонских кутија (манастир Бездин); Друга фаза у Српској православној епископији у Темишвару обухватала је вредновање регистратурског материјала, израду плана рада на његовом регистратурском сређивању (класификацију и разврставање).

Затечени регистратурски материјал није био смештен у адекватном простору, био је без евиденције, изложен вишедеценијском пропадању и оштећењу. Грађа је била помешана по годинама и условљавала је да се разврставају документи с великом пажњом, да се сваки документ прочита, одреди година и место његовог настајања, и, уколико је то могуће, личност која га је писала, те на основу тога одреди његово место у будућем поретку грађе. Такав начин рада знатно успорава разврставање, али омогућава бољи увид у садржај грађе и њену вредност. Како се сваке године доноси новопронађена архивска грађа, њено убацивање у већ постојећи поредак сређене архивске грађе захтевао је да се померају и бројеви инвентарних јединица и пренумеришу све књиге и архивске кутије, а за то је потребно време и пажљиво ишчитавање и разврставање новодонете грађе.

Грађа је сређивана у великој сали на спрату и у простору на међуспрату, где је тада био смештен Епархијски архив. Прво је разврставана на веће групе докумената по годинама, врстама и организационим целинама и по бројевима у оквиру тих целина. На крају, разврстана грађа убацивана је у кутије по редоследу и поретку оформљеном претходне године.

Израда сумарних инвентара, пописивање садржаја кутија и унутрашње листе урадиће се тек по коначној обради грађе, када се заврши убацивање новопронађене грађе у раније сређену грађу и обележе нови распони година и бројева на кутијама. Упркос чињеници да су архиве српских православних манастира у румунском делу Баната више пута страдале у честим ратовима с Турцима, нарочито током 18. столећа, можемо констатовати да и у грађи која је донета из Бездина има изузетно вредних докумената, инвентарних књига, књига прихода и расхода, уговора о подизању објеката и писама, који ће бацити сасвим ново светло на историју Срба и Српске православне цркве у данашњој Румунији, а будућим истраживачима донети обиље нових података за боље познавање прошлости Срба у Банату и манастира Бездина.

7. АРХИВСКО ЗАКОНОДАВСТВО И ЦРКВЕНА АРХИВСКА ГРАЂА

Црквено законодавство које би, у овом случају, требало да предвиди заштиту, чување и вредновање манастирских списа непотпуно је. Пошто *Правилник о вредновању, одабирању и излучивању документације црквених репистирашура* на ниовоу Републике Србије још није састављен,

прибегло се примени *Закона о културним добрима*⁷ и *Нацртџу закона о архивској грађи и архивској служби*⁸, који предвиђају заштиту архивске грађе верских организација и заједница и који уређује и поступак са документацијом црквене регистратуре.

Важећи прописи о заштити архивске грађе као културног добра представљају основ да се и архивска грађа црквене провенијенције штити, чува и вреднује. Валоризација архивске грађе (у овом случају вредновања манастриских списа), представља сложен и одговоран задатак архивисте, нарочито због чињенице да је грађа писана руком, углавном на немачком и латинском језику, а део грађе настао је на славеносрпском језику.

8. РАЗВОЈ АРХИВСКЕ МИСЛИ О ВРЕДНОВАЊУ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ КОД НАС

До 60-их година прошлог века био је приметан пасиван однос и архива и ствараоца према проблему одабирања архивске грађе која има трајну вредност. Доношењем *Начела о одабирању архивске грађе из ретистирашурској материјала*⁹ 1967. године (донео га је Архивски савет

⁷ У члану 24 овог закона пише: Архивску грађу чине изворни и репродуковани писани, цртани, компјутеризовани, штампани, фотографисани, филмовани, микрофилмовани, фонографисани или на други начин забележени документарни материјал од посебног значаја за науку и културу који је настао у раду државних органа и организација, органа јединица територијалне аутономије и локалне самоуправе, политичких организација и њихових органа, установа и других организација, верских заједница, као и појединаца, без обзира на то кад је и где настао и да ли се налази у установама заштите или ван њих; види: *Закон о културним добрима*, Службени гласник РС, бр. 71/1994.

⁸ У члану 5 овог закона пише: Архивски фонд Републике Србије формира се у складу са овим законом и другим прописима од докумената насталих у раду државних органа, органа аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе, предузећа, установа, удружења, цркава, верских заједница и верских организација и других организација, без обзира на облик власништва, од докумената који се чувају у архивима, библиотекама и музејима, академијама наука, заводима надлежним за заштиту културног наслеђа, као и од архивских докумената грађана. Обавеза Републике Србије је да предузима мере за допуну Архивског фонда Републике Србије документима који представљају део културног наслеђа Републике Србије а налазе се ван њене територије, као и документима и копијама страних извора који се односе на историју Србије и српског народа; види: *Нацртџу Закона о архивској грађи и архивској служби*, 2014.

⁹ На основу члана 2. став 1. *Закона о архивском саветџу Југославије* (Службени лист СФРЈ, бр. 48/1964), Архивски савет Југославије, на својој седници од 10. јула 1967. године, утврдио је *Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала*. На основу члана 10, из регистратурског материјала насталаог пре 1850.

Југославије) донет је први пропис о чувању, одабирању, примопредаји и излучивању архивске грађе. Полазећи од дефицитарности грађе, предвиђено је да се грађа до 1850. године и из времена НОБ-а, 1941–1945. године не излучује. У основи овог става стоји критеријум времена у коме су се дешавали важни друштвени догађаји.

9. ЗАКЉУЧАК

Веома вредни манастирски списи и књиге (1748–1968), представљају писани траг постојања и рада манастира Бездина и потичу из 18, 19. и 20. века. Црквена архивска грађа има одредницу трајног чувања, јер представља историјски извор првог реда. Процес валоризације регистратурског материјала манастира Бездина започео је 2010. године, а преузимање и сређивање манастирске провенијенције у архиву Владичанског двора у Темишвару реализовано је од 2011. до 2014. године. Укупна количина преузетог архивског материјала процењује се на 15 дужних метара црквене архивске грађе. Ради се о веома вредној документацији и са становишта архивистике и историје. Архивска грађа манастира Бездин представља културно добро од великог значаја и трајно се чува.

Црквено законодавство које би требало да предвиди заштиту, чување и вредновање манастирских списа непотпуно је. Пошто *Правилник о вредновању, одабирању и излучивању документације црквених рестирашура* на ниовоу Републике Србије још није састављен, у раду на сређивању списа манастира Бездина прибегло се примени *Закона о културним добрима*, који је предвидео и заштиту архивске грађе верских организација и заједница, који уређује и поступак са документацијом црквене регистратуре.

године не врши се излучивање ако републичким прописима није другачије одређено. Број 437-68-3, 15. март 1968. године, Београд, председник Архивског савета Југославије, проф. др Драгослав Јанковић, с.р.

Danijela BRANKOVIĆ

PROBLEMS IN APPRAISAL OF ARCHIVAL MATERIAL OF CHURCH'S PROVENANCE - BEZDIN MONASTERY, ROMANIA

Summary

Very worthy monastic writings and books (1748–1968) represent written evidence of the existence and work of the Bezdin monastery and come from XVIII, XIX and XX century. Church archival material is specified for permanent conservation, because it represent historical source of first order. The process of appraisal archive value of registry material of Bezdin monastery began in 2010 and taking and sorting of monastery provenance in Bishop's palace in Timisoara has been realized from 2011 to 2014. The total amount of taken archival material has been appraised to 15 linear meters of church's archival material. It is very valuable documentation, as from the standpoint of archival science as from history. Archival material of Bezdin monastery represent cultural heritage of importance and it's conserved permanently

Church legislation which should provide protection, conservation and appraisal of monastery writings is incomplete. Since *Regulation of appraisal, selection and excretion of documents church's registry* at a level of the Republic of Serbia has not been established yet, in sorting of monastery Bezdin documents it has been resorted to the implementation of the *Law on Cultural Properties* which predicted conservation of archival material of religious organizations and communities, which also governs the procedure with church's registry documentation.